

Petran Kockelkoren

Ganesha in Silicon Valley

De macht van de mythe op het wereldtoneel

Boom

De uitgever heeft rechthebbenden voor zover bekend en nodig verzocht om toestemming voor publicatie. Wie desondanks meent rechten te kunnen doen gelden betreffende beelden en teksten in dit boek, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.

© Petran Kockelkoren

© Boom uitgevers Amsterdam, 2018

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: René van der Vooren

Verzorging binnenwerk: Studio Kers

ISBN 978 90 2442 389 7

NUR 740/680

Fere libenter homines id quod volunt credunt.
‘Mensen geloven graag wat hun goed uitkomt.’

— Julius Caesar

Inhoud

INLEIDING: Fundamentele luchtkastelen	11
Op architectuurtocht	11
Behoort de mythe tot het verleden?	12
Feit of fictie?	13
Eerherstel	15
Kritisch voorbehoud	18
Een materiële draai	19
Kastelenroute	21

DEEL I: MYTHE VERSUS WETENSCHAP

HOOFDSTUK 1: De onuitroeibare mythe	25
De mythische verbeelding	27
Verschillende kennisstrategieën	32
De mythische onderlegger van de wetenschap	35
Cyborgs en hybridebezweering	39
Culturele diversiteit	43
De ecologie van de mythe	46
Hoe werkt de mythe?	48
Aan de fantasie voorbij	52
Wat heet ‘filosofictie’?	56
HOOFDSTUK 2: Een warm onthaal voor oplichters	59
Het oceanische gevoel	59
Gebruik je illusies!	63
Warme versus koude beschavingen	68
De spotlust van de oplichter-goden	71
Op het dak van de wereld	77
Gender bending	80
Gesloten en open wereldbeelden	83
Aan de hand van Hermes	85

HOOFDSTUK 3: De herkomst van het innerlijk	89
Wat doen mythen?	89
De constructie van het ‘innerlijk’	90
De homunculus in de cockpit	95
Sentimentalisme	101
Revolutie	106
Het ideaal van <i>Bildung</i>	112
HOOFDSTUK 4: Van verre paradijzen	117
De intimiteit van de burgerlijke salon	117
De confrontatie met het sublieme	121
De Japonaiserie van Van Gogh	127
Gauguin op Tahiti	133
Primitivisme in de moderne kunst	139
DEEL II: MODERNE MYTHEN: ‘WIJ’ VERSUS ‘ZIJ’	
HOOFDSTUK 5: De vele gezichten van Oedipus	145
De Freudiaanse Oedipus	145
De macht van de mythe	148
Verre paradijzen	151
De Indiase Oedipus	154
Moeders schildknaap	159
Het ledige zelf van China	166
Enter the Dragon!	171
Bestaat er een Chinese Oedipus?	175
HOOFDSTUK 6: Wie zijn de Indo-Europeanen?	179
Waarop berust culturele identiteit?	179
Volkeren als artefacten van de theorie	183
Wie waren de oorspronkelijke Indo-Europeanen?	186
De mannenwereld van de Indo-Europeanen	190
De vrouwelijke Minoërs als tegenhanger	192
Een oermoedercultus?	199
Tegenstelling of mengvorm?	205
Technische mediatie als verklaringsmodel	207
Migranten namen hun dierstijl mee	212
Homerisch gelach	220

HOOFDSTUK 7: Tien woorden voor sneeuw	229
Stammenstrijd in de antropologie	229
Indianenverhalen	232
Transculturele psychiatrie	238
Geheugen versus herinnering	242
Zangsporen	245
Mythen in meervoud	252
Global Forum	260
HOOFDSTUK 8: Averechtse geschiedenissen	263
De geschiedenis herhaalt zich?	263
Materieel aangedreven geschiedenis	266
Chinese ontdekkingsreizen	272
Omgedraaide geschiedenis bij de oba's van Benin	277
Airport-Art	286
'Echt' of vals?	291
DEEL III: MYTHEN VAN DE ACTUALITEIT	
HOOFDSTUK 9: De monsterlijke mens	301
Het einde van de moderniteit?	301
Postmodern lifestyle-ontwerpen	306
De hypermoderne techniekfilosofie	314
Inlijving van techniek als evenwichtsoefening	320
Het ontembare monster	325
De hybride mens	330
HOOFDSTUK 10: Keuzemoraal of zorgritueel?	341
Mythisch geladen technieken	341
Techno-optimisme	342
Ethische afremming	345
Naar een normatieve esthetiek	350
De verhouding van esthetiek en ethiek	352
Spreekwoordendeksels uit Cabinda	355
Tupperwareparty	359
Etnomethodologie	364
Keuzeloga versus zorglogica	366
Cultureel burgerschap	371

HOOFDSTUK 11: Tegendraadse mediaties	375
Het panopticon van Foucault	375
Woonrituelen	383
Verstedelijking	389
Wereldwijde mobiliteit	396
Tactische media	403
Het Empire en zijn hackers	407
Levenskunst?	412
HOOFDSTUK 12: Globalisering in verscheidenheid	415
Alter-moderniteit	415
Standaardisatie en warenfetisjisme	421
Remythologisering ter wille van identiteitsvorming	426
Het Midden-Oosten: twee logica's in conflict	430
India: pluralisme troef	437
China: massa of zwerm?	442
Het einde van de globalisering?	451
Altermoderniteit uit de kunst	456
Dankbetuiging	465
Verantwoording	469
Literatuur	471
Noten	489
Register	517

Beeld uit *The Floating Castle*, een Japanse film uit 2012 van Shinjy Higuchi en Isshin Inudo.

Fundamentele luchtkastelen

Op architectuurtocht

Al een aantal jaren verkennen we in een klein gezelschap van vrienden en bekenden de wijde omtrek van een dorp in de Lot in Frankrijk, onder aanvoering van de naburige kasteelheer. We bezoeken kastelen, hofsteden en ruïnes en zo'n architectuurtocht eindigt steevast aan de dis in een chateau. Onze gids kent door zijn adellijke verwantschappen veel lotgenoten in hun kastelen en vindt meestal gehoor voor onze gezamenlijke wens van bezichtiging. Om de toegang te vergemakkelijken, meenden we onze gids van dienst te zijn door één van ons aan te wijzen als aspirant-koper van een kasteel. Het leek ons een goed idee om een vermogende vriend met een nog oningeloste kasteeldroom een keer mee te vragen voor deze glansrol. We stelden hem aan onze aimabele gids voor. Onze kandidaat-koper viel echter onmiddellijk door de mand bij de eerste de beste vraag die enthousiast op hem werd afgevuurd. 'Ha interessant, u wilt een kasteel kopen, "de quelle époque?"' (uit welk tijdperk?). Wie een kasteel als onderkomen zoekt moet immers het verschil kennen tussen een gotische burcht, een renaissance manoir, een barokke lusthof en een romantische folly. Maar daar had onze vriend nog niet over nagedacht. Ons plannetje ging niet door.

Deze anekdote geeft te denken en doet ons beseffen dat we allemaal een luchtkasteel bewonen. Eenieder trekt wel een geestelijke behuizing rond zichzelf op. De een stelt zich tevreden met een samenraapsel van lifestyle-iconen, terwijl de ander nauwgezet een hecht bouwsel onder architectuur optrekt. Toch zijn er maar weinigen die hun wereldbeeld als een historische stijlvorm kunnen thuisbrengen. Alle denkbeelden zijn niettemin historisch geïndexeerd. Profileer je jezelf als een romanticus of als een postmodernist? Er staat meer op het spel dan de intellectuele capaciteit en de beschikbaarheid van informatie die je in staat stellen om je denkbeelden onder de juiste rubrieken te scharen. Het gaat om het besef van de historische relativiteit van je wereldbeeld. Dat speelt ook een doorslaggevende rol zodra je een mening ten beste geeft over andere wereldbeelden dan het jouwe. Hoe denk je over het hindoeïsme en de islam? Koester je in de vergelijking daarmee de illusie dat je

zelf grondig bent verlicht en gesecculariseerd? Pas maar op: sommige luchtkastelen zijn tot de tanden bewapend!

In deze stijlgids van luchtkastelen beschrijf ik de 'époques' van wereldbeelden. Om niet bij voorbaat al culturen te gaan vergelijken in termen van de Europese Verlichting, breng ik wereldbeelden op de noemer van mythen en mythologie. De geschiedenis wordt niet voortgedreven door denkers alleen. Integendeel, het rijk van de mythische verbeelding wortelt dieper en oefent nog steeds een grote invloed uit. In culturele confrontaties zijn de respectievelijke mythische onderleggers vaak beslissender dan de wereldbeschouwelijke theorieën en ideologieën die de kempfanen aanhangen. Culturele bolwerken zullen daarom op een andere manier moeten worden belicht dan door een vergelijking van ideeën alleen. Kunst en literatuur, processies en opsmuk vertellen een rijker verhaal. Vanuit dat vertrekpunt komen we tot een kritische waardering van de Europese culturele identiteit ten overstaan van andere culturen.

Behoort de mythe tot het verleden?

Hoewel het begrip 'mythe' misschien warme associaties oproept met sprookjes en fantasy, zijn er maar weinig mensen die er een groot maatschappelijk belang aan toekennen. Mythen, dat zijn toch verhalen van heel lang geleden? Kelten en Germanen hielden rekening met de inbreuk van dondergoden, en ook Griekse goden uit de *Ilias* mengden zich in menselijke affaires. Nog verder terug vertelt het Gilgamesj-epos uit Mesopotamië over een zondvloed. Er komen in zulke verhalen goden en magiërs voor. Dat is prima voor boeken en films die ons even laten ontsnappen aan de dagelijkse problemen, zoals kinderopvoeding, hypotheekaflossing en relatiemanagement, maar meer dan escapisme hebben ze niet te bieden, denken we. En toch reiken ze ons tegen wil en dank nog steeds voorstellingen aan van de strijd tussen goed en kwaad. Die voorstellingswereld, hoe gedateerd soms ook, vind je terug in filmcycli als *In de Ban van de Ring* en *Star Wars*. Langs die weg oefenen mythische beelden heimelijk een immense invloed uit.

Hoe ziet de strijd tussen goed en kwaad eruit in de populaire *fantasy*? Aan de ene kant staat een grootmacht die de wereld wil veroveren. Haar legers zijn samengesteld uit gelijkgeschakelde anonieme strijders: geüniformeerde soldaten, orks, robots die niet van elkaar zijn te onderscheiden. Aan de andere kant staat een ongeregeld groepje ongelijksoortige individuen die ieder hun eigen onherleidbare reden hebben om in te tekenen op de strijd. Wat bindt hen? Meestal een ring, een kelk, een magische steen, als samensmedend ele-

ment voor de groep. Wat hebben de helden nodig om te kunnen overwinnen? Een uniek wapen, een zwaard of een speer of een geheimzinnige straal. Vanzelfsprekend moet de held die het wapen hanteert, zuiver zijn en zich volstrekt belangeloos in dienst stellen van het kosmisch goede. 'Let the force be with you!' Welke kennis zal hen leiden? Niet zomaar informatie, maar machtsspreuken die de wereld kunnen veranderen door ze alleen maar op het juiste moment in de juiste volgorde uit te spreken. Kennis van natuurwetten stelt ons in staat om de wereld te manipuleren, mythische kennis daarentegen verleent magische krachten: door iets bij naam te noemen kan de verbeelding rechtstreeks tot werkelijkheid worden gemaakt.

De aangestipte motieven zijn allemaal herkenbare ingrediënten van het standaard Hollywoodedepos over de strijd tussen goed en kwaad. Hele generaties zijn er al aan blootgesteld. Hedendaagse politici en gezagvoerders doen een graai uit deze grabbelton als ze tegenover de populaire media bruikbare beeldspraak zoeken om hun achterban te motiveren. Nazi-Duitsland maakte er onbeschaamd stelselmatig gebruik van, maar ook George W. Bush sr. deinsde in de Golfoorlog niet terug voor mythische retoriek, net zo min als zijn zoon in zijn oorlog tegen islamitische terreur. Het loont dus de moeite om de mythische beeldtaal eens tegen het licht te houden, temeer daar het mythisch verleden waar we uit putten, eigenlijk een tamelijk nieuwe ontdekking uit de 19de eeuw is. Het zou dus kunnen zijn dat de tegenstelling van individu en collectief een typisch modern motief is dat wordt terug geprojecteerd op een 'premodern' mythisch verleden.

We kunnen het voorafgaande mythische tijdperk alleen maar zien in de achteruitkijkspiegel van het moderne denken. Dit betekent dat het mythische verleden een modern construct kan zijn, dat als de geëxtrapoleerde tegenhanger van de wetenschappelijke rede dienst doet. We hebben dan te maken met een uitgevonden of verzonnen traditie die we naar eigen zeggen zouden hebben overwonnen en achter ons gelaten. Maar intussen stommelt ook in de huidige wereld de machtige mythe onverminderd achter de coulissen. Redenen te over om ook de beoefenaars van de wetenschap kritisch te toetsen op hun eigen mythologische vooringenomenheid.

Feit of fictie?

Jaarlijks verrijken nieuwe woorden de Nederlandse taal, maar er zijn er maar weinig die zoveel filosofische discussies hebben opgerakeld als het begrip

‘nepnieuws’. De Amerikaanse president Donald Trump gaf de klarenstoot voor de schermutselingen, met zijn boze reactie op krantenfoto’s gemaakt op de dag van zijn inauguratie, die aantonden dat veel minder publiek op het plein voor het Capitool was toegestroomd dan bij zijn voorganger Barack Obama. Daarna was het hek van de dam: Trump verspreidde in een niet-aflatende stroom van tweets tenminste zoveel nepnieuws als hij aan de kaak stelde. Het conflict tussen de president en de media werd in de opblazende filosofische discussies voorgesteld als een strijd tussen feit en fictie. Trump zou het niet zo nauw nemen met de waarheid, want ook de wetenschap moest het bij de hooggeplaatste twitteraar ontgelden. Hij trok de V.S. terug uit het klimaatakkoord van Parijs omdat in zijn ogen klimaatverandering een wetenschappelijke mythe is. Dat kwam hem op honende reacties te staan die de strijd tussen feit en fictie verder op de spits dreven.

De strijd om de waarheidsgetrouwheid van de media vertrekt vanuit de vooronderstelling dat feit en fictie, rede en mythe, in de politiek op gespannen voet met elkaar staan. Rede en verbeelding betwisten elkaar een en hetzelfde terrein, zo meent men: dat van de waarheid. Nu is Trump ongetwijfeld een mythomaan. De rede legt het bij hem telkens af tegen de verbeelding. Daarom wordt door een groeiend aantal gedragswetenschappers zijn geestelijke gezondheid in twijfel getrokken. In tegenstelling tot Trump offert de wetenschap eerder de verbeelding op voor de rede. In dat licht gezien betreft de strijd de verworvenheden van de Verlichting die de rede op het schild hief. Voor- en tegenstanders betreden met dezelfde hoge inzet de arena. Voordat ik me in het wapengekletter meng, wil ik echter eerst de geldigheid van de gemaakte aannames aanvechten.

De strijd tussen mythe en wetenschap, verbeelding en rede, dateert van de wetenschappelijke revolutie die in de 16de eeuw aanving en in de Verlichting haar hoogtepunt bereikte. De opkomende wetenschap produceerde een wereld van feiten door middel van objectivering. Objectiviteit is geen natuurgegeven maar het resultaat van de gevolgde procedure. Men legt aan de natuur een assenstelsel op, zodat ze in het gareel van getal en maat wordt gebracht. Meetbare voorwerpen ontstaan pas bij gratie van een dergelijk opgelegd objectiverend raster. Feiten kunnen uitsluitend in dat raster worden vastgesteld.

De scheiding van feit en fictie is een bijproduct van objectivering. Wat zich verzet tegen objectivering, heet voortaan ‘subjectieve fictie’. Het domein van de mythische verbeelding valt zo ten prooi aan een wetenschappelijk vonnis. Dat was ook de bedoeling. De mythe verpersoonlijkt de wereld door het model van de familieverhoudingen te hanteren. Tegenover de objectivering van de wetenschap stond het rivaliserende raster van de mythe, dat juist objec-

tivering van oorzaken als denkmodel hanteert. Als het dondert en bliksemt, smijt Thor met zijn hamer. Het is echter behoorlijk beangstigend om achter alle lotgevallen en wederwaardigheden persoonlijke intenties te moeten bevroeden. Daarom manifesteerde de wetenschap zich als een grote bevrijding van de geest. De mythe werd ontmaskerd als een tekortschietende verklaring voor natuurverschijnselen. De subjectivering van toedrachten werd afgedaan als een primitief voorstadium van de wetenschappelijke verklaring. Voortaan werd de mythe naar het rijk der fabeltjes verwezen. Wie eenmaal een bliksemafleider op de nok heeft gezet, gelooft niet meer in Thor. De verhalen van de oude mythen worden naast de sprookjes op dezelfde boekenplank gezet. Maar hebben we dan het kind niet met het badwater weggegooid?

Het produceren van zoveel mogelijk getoetste feiten werd de opdracht van de wetenschap. De procedures voor feitenverzameling werden in een voortschrijdend proces voortdurend bijgesteld en gepreciseerd. Het scheppen van een verifieerbaar objectieve wereld was een collectieve onderneming die de Europese cultuur en haar gekoloniseerde buitenposten hun identiteit verschaftte. Intussen werd de mythe weg geësthetiseerd oftewel naar het parallelle universum van de kunsten verbannen. Met de opkomst van de wetenschap voltrok zich namelijk een boedelscheiding: de redelijke productie van objectieve kennis werd aan geleerden toevertrouwd, de productie van emotioneel aansprekende beelden werd aan kunstenaars overgelaten.

De mythe overleeft nog steeds in nieuwe artistieke media zoals films en games, maar haar ontwikkeling is daar stilgevallen. Wie bijvoorbeeld de filmcycli van de *The Lord of the Rings* en de *Matrix* of *StarWars* vergelijkt, ziet wel de artistieke aankleding van de dramatis personae veranderen, maar de mythische motieven en 'plots' blijven onveranderd, zoals ze ooit in Mesopotamië werden gemunt. De mythe is na de opkomst van de wetenschap nooit meer geactualiseerd. Ze werd afgedaan als een gepasseerd station. Als politici tegenwoordig een graai doen uit het mythisch repertoire om hun vijanden te imponeren, brengen ze slechts clichés te berde, zoals indertijd Ronald Reagan de Sovjet-Unie het 'rijk van het kwaad' noemde en George W. Bush na 9/11 Noord-Korea, Iran en Irak tezamen aanwees als 'de as van het kwaad'.

Eerherstel

De mythe opschonen en criteria ontwikkelen voor deugdelijk gebruik is een kwestie van broodnodige psychische hygiëne. Het helpt niet om tegen ver-

meende mythische fantasterijën alleen maar een spervuur van wetenschappelijke feiten in het geweer te brengen. Zoals het gebruik van de rede gedurende eeuwen is bijgeschaafd en steeds verder toegespitst, moet de verbeelding aan een soortgelijk proces worden onderworpen. Want de mythe is in al die tijd niet weggekijnd en men kan zelfs spreken van een glorieuze comeback. De aanvang van het eerherstel van de mythe ligt al in de romantiek van de 19de eeuw. Daaraan voorafgaande was de opmars van de redelijke inrichting van de wereld zo ver doorgeschoten dat ze in een crisis was geraakt. De redelijkheid van de natuurwetenschappen werd onverkort doorvertaald naar de cultuurwetenschappen en leverde tijdens de Franse Revolutie zelfs het programma voor staatsinrichting. Dat liep onverwachts uit op een terreurbewind van de revolutionairen. De samenleving laat zich nu eenmaal minder makkelijk objectiveren dan de natuur. De Romantiek vormde van de weeromstuit het antwoord daarop.

De mythen werden in de Romantiek weer omhelsd als een noodzakelijk correctief op de rede. James Frazer verzamelde mythen van over de hele wereld en presenteerde die in zijn omvattende *The Golden Bough* (1890)¹. Aan het begin van de 20e eeuw stelde de neokantiaanse filosoof Ernst Cassirer een eigen apriori voor de mythe op. De redelijke wetenschap is noodzakelijk om de wereld te kunnen beheersen, maar de mythe is even noodzakelijk om de wereld emotioneel herbergzaam te maken. De mythe maakt van de wereld een ‘thuis’ door het model van familierelaties te hanteren. Rede en mythe wedijveren níét met elkaar op hetzelfde vlak en betwisten elkaar niet dezelfde ruimte, zoals men nog vaak denkt. Toch zijn ze allebei nodig voor het Verlichte mens-zijn. Maar de mythe heeft wel een inhaalslag te maken.

In de 20e eeuw wordt de mythe door tal van antropologen en filosofen herontdekt. Sommigen proberen de mythe alsnog te begraven en de aarde aan te stampen, zoals de ideologecriticus en aanhanger van de Wiener Kreis Ernst Topitsch in zijn *Vom Ursprung und Ende der Metaphysik* (1958). Aan de andere kant van het spectrum wordt de mythe bijna doodgeknuft, zoals door Carl Gustav Jung en diens adept Joseph Campbell. Zij denken de mythe een dienst te bewijzen door haar als een universeel logboek voor menselijke heelwording te presenteren. De mythe kan op twee manieren worden miskend: ze kan worden geofferd op het altaar van de universele rationaliteit of ze kan – ter overzijde – worden gemystificeerd. Door toedoen van Jung en de zijnen verdwijnt de mythe onverrichterzake in het circuit van de New-Age zelfhulp. Maar de enige vorm van heelwording die voor een mens is weggelegd, is het met enige gratie leren leven in tweespalt, zo leerde ik van de wijsgerig antropoloog Helmuth

Plessner. En de mythe kan daarbij helpen. Ze sticht geen harmonie maar toont juist hoe te leven met ongerijmdheid.

De antropoloog Claude Lévi-Strauss kenschetst de mythe als 'het wilde denken'. Als structuralist en semioticus benadrukt hij dat de mythe vergeleken met de wetenschap een heel eigen grammatica en logica kent. Hij onderscheidt het 'warme' kennissysteem van de wetenschap van het 'koude' van de mythe. De mythe heet 'koud' omdat ze stationair draait in een gesloten kringloop van tijd; de wetenschap is daarentegen open en cumulatief. De mythe is tegenwoordig nog van belang voor kunstenaars die zich per definitie ophouden aan de grens tussen redelijke wetenschap en beeldende mythe. Zij houden ons de levenskunst van de 'bricoleur' (knutselaar) voor. Van die frivole optie maakt Trump op zijn beurt een parodie.

Mircea Eliade is voorstander van een fenomenologische en hermeneutische benadering². Een mens kan niet opgesloten leven in een volstrekt coherent kennissysteem. Daarom maakt ieder mens openingen in de begrippenkoepel waardoor het buitengeslotene verstorend binnen kan treden. Mensen móeten terwille van hun geestelijke gezondheid wel een tweedeling tussen het profane en het zogenaamd 'heilige' in het leven roepen. Niettemin ontstaat een transcendente dimensie slechts bij gratie van projecties van onderop. Transcendentie doet zich voor in de werken van Johann Sebastian Bach, Wasily Kandinsky en Piet Mondriaan, maar ze bestaat niet daarnaast nog eens zelfstandig, als bijvoorbeeld bestemming voor zielsverhuizing. Even zo goed heeft een mens behalve aan beheersing van de omstandigheden ook behoefte aan het openen van een bovenluik. Wetenschappelijke orde is daarom niet los verkrijgbaar van de 'epifanie' van de mythe. Zonder zulke fantasieën en aspiraties kunnen we niet leven.

De summier geschetste posities in het mythenonderzoek zijn inmiddels gecanoniseerd en krijgen nieuwe actualiteit. Het moderne denken ligt al geruime tijd onder vuur. Door de postmodernisten is de moderniteit als een vervlogen historische stijlperiode te kijk gezet. Maar dat zou dan ook moeten gelden voor haar onlosmakelijke complement, de mythe. Die moet toch ook kritisch gehersitueerd worden. De befaamde stelling van de socioloog Max Weber (1864-1920) luidt dat de opkomst van de moderne wetenschap een onomkeerbaar proces van rationalisering en secularisering heeft ingezet. De wereld van mythen en religie zou in toenemende mate en onherroepelijk zijn ontlusterd. Deze stelling wordt nu niet alleen theoretisch aangevochten maar ook steeds meer met proefondervindelijk onderzoek ondergraven. Religieus fundamentalisme, revivalbewegingen en New-Age syncretisme steken

tegenwoordig allerwegen de kop op. Steeds vaker klinkt ook de roep om een herbetovering van de wereld. In dat geval krijgt de mythe een nieuwe voor-
aanstaande plaats. Helaas wordt zo de deur ook wagenwijd opengezet voor de
onkritische dwepers met de boeddha uit het tuincentrum. Postmoderne my-
thomanen stellen zich gauw tevreden met gegoochel met tekens en symbolen.
Een kritisch voorbehoud is daarbij wel op zijn plaats.

Kritisch voorbehoud

Om de mythe in haar huidige uitwassen te kunnen begrijpen en haar een toe-
komende plek te geven, wil ik een drietal kritische kanttekeningen maken.
In de eerste plaats gaat in mythen geen universele leer schuil, zoals Jung zich
dat voorstelde. Het herleiden van mythische motieven wereldwijd tot enkele
essentiële archetypen is een heuristisch oftewel een opzettelijk werkprogram-
ma. Men ziet af van verschillen en houdt slechts overeenkomsten over. Dit wil
echter nog niet zeggen dat die een universele kern vertegenwoordigen. Ik po-
neer een ecologie van de mythe. Mythen beantwoorden niet zozeer aan een
overal gelijke menselijke natuur, maar aan de veelzijdigheid van menselijke
zelfarticulatie ten overstaan van de uitdagingen van verschillende biotopen.
De mythen van de steppen zijn anders dan die uit een stroomgebied zoals de
Nijl of de Gele Rivier. In de huidige technotoop zijn nieuwe beelden, zoals de
cyborg, vereist.

In de tweede plaats zijn mythen geen geloofsartikelen. Je moet er niet in
gelooven, maar doen! Ze oefenen hun sociale functie uit in 're-enactments'. Ri-
tuelen zijn minstens zo belangrijk als verhalen. De talloze goden en dem-
onen uit velerlei culturen reiken even zovele scenario's aan voor een uitvoer-
baar psychodrama. Ze geven een gezicht aan naamloze angst en maken die
daardoor op diverse wijzen hanteerbaar. Die nood is ook in de huidige tijd
niet gelenigd. Daarom draait de mythe nog op volle toeren in films, games en
re-enactments van historische veldslagen of van heksenbezwingingen en dru-
idenrituelen.

In de derde plaats kun je je afvragen waar de mythe zich tegenwoordig
ophoudt. Niet per se meer in de kerk of in geheime genootschappen. Om de
mythe in haar tegenwoordige schuilhoek op te sporen ga ik te rade bij de he-
dendaagse antropoloog van de wetenschap: Bruno Latour. In zijn boek *Wij
zijn nooit modern geweest* stelt hij de paradox van de moderne wetenschap aan
de kaak³. De wetenschappelijke methode onderzoekt niet zomaar objecten

die kant-en-klaar liggen, maar ze objectiveert de wereld eerst. Ze maakt een radicaal onderscheid tussen subject en object, binnen en buiten; alles wordt keurig gerangschikt in binaire opposities. Op die manier drijft de wetenschap hybriden uit. Het domein van de hybriden is echter het werkterrein bij uitstek van de mythe. Anomalieën van allerlei aard worden door mythische rituelen bezworen en hun ontwrichtende invloed wordt onschadelijk gemaakt. De paradox van de wetenschap bestaat er nu uit dat ze weliswaar hybriden uitbant, maar via de achterdeur nieuwe hybriden binnenhaalt. Wetenschap en techniek grossieren in hybriden, denk maar aan de tegenwoordige genetica die de kankermuis produceerde, de geforceerde kruising van een schaap en een geit of aan de cyborg, een mengwezen van elektronica en organisch weefsel. Om die reden zegt Latour: ‘We zijn nooit modern geweest’. Het moderne programma werkt contraproductief. De demonen die ons achtervolgen hebben een ander gezicht, waardoor we ze niet meer als zodanig herkennen, maar ze worden wel meer dan ooit tevoren door de wetenschap zelf opgeroepen.

Het werkterrein van de mythe heeft zich verplaatst van de tempel naar het laboratorium van Frankenstein. De mythe is ondergedoken in de techniek. Om dit te begrijpen moeten we een parallel trekken met een verwante vraag van Latour, namelijk ‘Waar is de moraal gebleven?’. Vroeger werd het dagelijks gedrag gestuurd door geboden en verboden. Dat is nu veel minder zo. Het lijkt wel of met de neergang van het geloof ook de ethiek het raam uit waait. Maar, zo ontdekt Latour, dat is maar schijn, want de moraal heeft zich veeleer verplaatst van de woorden naar de dingen. Als je de veiligheid in de auto wilt afdwingen, vaardig je geen gebod uit, maar monteer je een veiligheidsriem die net zo lang kermt tot je hem hebt omgegord. Als je wilt dat auto’s vaart minderen in een woonwijk, plaats je niet alleen borden, maar leg je een verkeersdrempel in de straat. In beide voorbeelden heeft de moraal zich verplaatst van het circuit van beraadslaging naar de techniek. Mutatis mutandis geldt dit ook voor de mythe. De mythe bediende zich altijd al van allerhande paraferalia zoals krachtbeelden, maar in de huidige tijd heeft ze zich diep genesteld in de technische apparaten en media waarmee we ons omringen. Ook die vragen om een rituele omgang ermee.

Een materiële draai

Het mythisch gehalte van de techniek werd op voorbeeldige wijze uit de doeken gedaan in het boek *Tijdmachines* (2013) van René Munnik⁴. Hij gaat op

zoek naar de drijfveren van de technische ontwikkelingen en ontdekt dat de technische innovaties van de laatste eeuwen allemaal draaien om de bezwering van dood en vergankelijkheid, of het nu gaat om de zoögrafie (zoals de elektrificatie van het lichaam en het weer tot leven wekken van dinosaurussen), onsterfelijkheidsdromen (cryogene conservering van dode lichamen tot hun toekomstige wederopwekking) of digitale games (waar de avatar alle eigenschappen krijgt van het opstandingslichaam waarover middeleeuwse theologen zich het hoofd braken). Munnik trekt zijn conclusie: 'In de mate waarin we gaandeweg meer ontнуchterd raken en onze werkelijkheid verder en verder duiden binnen een wetenschappelijk perspectief en inrichten naar de technisch-wetenschappelijke mogelijkheden, in precies dezelfde mate zal de *werkelijke* wereld die we realiseren de trekken gaan vertonen van een generaliseerde mythische belevingswereld. Ik bedoel dat vrij letterlijk: daarin zullen de scherpe grenzen weer gaan wegvallen tussen dromen en waken, tussen schijn en werkelijkheid, tussen dieren en mensen, tussen de levenden en de gestorvenen' (p. 20-21). De grote opgave luidt in dat geval niet om eindelijk de laatste sporen van de mythe uit wetenschap en techniek te wissen, maar om een vlucht naar voren te maken: de mythe moet op velerlei verborgen plaatsen worden opgespoord, geëxpliciteerd en geactualiseerd.

En hoe moet dat nu verder met Trump en andere mythomanen die zich steeds luider roeren op het wereldtoneel? Kleine kans dat je ze kunt bekeren tot het aanvaarden van wetenschappelijke feiten aangaande klimaatverandering of overbevolking of wat dan ook, want ze weten verdomd goed dat die ook zijn besmet door de mythe. Ze werpen zich op als Captain Fantastic of Superman om de boze wereld van het kwaad te verlossen. De politiek manoeuvreert sowieso tussen feit en fictie. Aangezien de politiek het (her)inrichten van de samenleving beoogt, put ze onvermijdelijk uit mythisch/utopisch gedachtengoed. Feiten doen ertoe, dat staat buiten kijf. Maar onze gidsende idealen tappen we uit een ander vaatje. Net zoals we de rede eeuwenlang hebben aangescherpt en aan logische criteria hebben onderworpen, zo moeten we nu eindelijk onze verbeelding leren scholen en toetsen aan criteria van hygiëne. Fantasten bestoken met feiten heeft weinig zin, hun de verbeelding leren beteugelen wel. Het is van het grootste belang om de mythische residuen die ons blijven bescpoken te expliciteren en te actualiseren voor de technologische cultuur. Als je er niet van af kunt komen, kun je er maar beter goed in worden.